

Opinie i komentarze

ROLNICTWO A KLIMAT

JERZY WILKIN

Wstęp

Zamieszczone poniżej rozważania dotyczące szybko zmieniających się relacji między gospodarowaniem w rolnictwie a zmianami i ochroną klimatu są tylko próbą zasygnalizowania znaczenia złożonych procesów, które zmieniają nie tylko warunki produkcji rolnej, ale też wymuszają gruntowne przekształcenia polityki rolnej, są także wielkim wyzwaniem dla nauki i instytucji upowszechniających wiedzę.

Autor tego opracowania, które jest pokłosiem wystąpienia na konferencji naukowej z okazji jubileuszu Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie, ograniczył się tylko do kilku problemów, uwarunkowań oraz propozycji instytucji krajowych i unijnych dotyczących wyżej wspomnianych relacji.

Tezą tego wystąpienia może być stwierdzenie, że zmiany klimatu, reakcja polityki rolnej na te zmiany, a także dostosowania w sferze realnej (produkcji, dystrybucji i konsumpcji) są podstawą nowej zielonej rewolucji.

Kilka odkryć współczesnych społeczeństw w odniesieniu do relacji: rolnictwo – klimat (w znacznym stopniu dzięki osiągnięciom nauki)

Działalność rolnika i efekty jego pracy, a także struktura produkcji oraz wykorzystywane technologie w dużym stopniu zależą od klimatu. Ta uwaga dotyczy zarówno rolnictwa tradycyjnego, jak i nowoczesnego. Postęp nauki i szerokie wykorzystywanie wyników badań przez rolników nie powoduje uniezależnienia rolnictwa od warunków klimatycznych i jego zmian. Pozwala jedynie na zwięks-

szenie odporności na niektóre zjawiska klimatyczne. Jednakże nawet w najnowocześniejszym rolnictwie zdarzają się lata tłuste i lata chude, na co duży wpływ mają warunki środowiskowe, w tym klimatyczne.

W badaniu relacji między rolnictwem a klimatem przełomowym momentem było dostrzeżenie i docenienie dwukierunkowego oddziaływania: klimatu na rolnictwo i rolnictwa na klimat.

Zależność rolnictwa od klimatu była zazwyczaj dla każdego rolnika czymś oczywistym. Dominowało jednak w tym przypadku tradycyjne, jednokierunkowe podejście; traktowanie klęsk żywiołowych, suszy, powodzi, niespodziewanych przymrozków, inwazji insektów itp. jako dopustu bożego, wobec którego rolnik był bezsilny. Klimat był traktowany jako część natury (przyrody) i jako całokształt zjawisk pogodowych, często bardzo groźnych dla działalności rolniczej. W rolnictwie tradycyjnym nie mówiono o klimacie; mówiono jedynie o pogodzie.

Dwukierunkowy związek rolnictwa i klimatu, zależność, która została dostrzeżona i opisana stosunkowo niedawno, jest głównie zasługą badań prowadzonych przez wiele dziedzin nauki. Wyniki tych badań miały duży wpływ na zmianę stosunku człowieka (także rolnika) do przyrody. Walkę z przyrodą, co głosił marksizm i kilka innych nurtów filozoficznych i ekonomicznych, zastępuje idea współdziałania z przyrodą. Pisał o tym ponad trzydzieści lat temu Ryszard Manteuffel: „Natura nie jest złośliwa. Nie walczy ona z człowiekiem. To raczej on, człowiek, walczy z naturą niszcząc ją bezmyślnie i niejako podcinając gałąź, na której on siedzi. Natura jest dobrotliwa (...) Z naturą – przyrodą nie wolno jednak walczyć. Nie wolno jej przymuszać do dawania w sposób jej obcy. (...) Żywą naturę trzeba obserwować i odkrywać takie sposoby współdziałania z nią, które jej odpowiadają, które ona akceptuje” (Manteuffel, 1987, s. 9-10).

To właśnie badania naukowe wykazały, że 25% emisji gazów cieplarnianych w krajach wysoko rozwiniętych generowanych jest przez rolnictwo, ale rolnictwo pochłania też gazy cieplarniane i wiele innych zanieczyszczeń.

Znaczenie nauki. Badania naukowe potrafią dość dokładnie opisać dwukierunkowe zależności między działalnością rolniczą a klimatem. Potrafią też podpowiedzieć jak dostosować produkcję rolną do zmian klimatu. Realizacja koncepcji Zielonego Ładu (*Green Deal*) to wielkie wyzwanie dla nauki, edukacji i doradztwa.

Współczesne społeczeństwa odkryły i w znacznym stopniu zaakceptowały kilka **fundamentalnych prawidłowości** w relacji rolnictwo – klimat:

1. Zmiany klimatu mają w znacznym stopniu źródła antropogeniczne – zależą od działalności człowieka;
2. Rolnictwo ma duży wpływ na zmiany klimatu i ponosi też konsekwencje tych zmian;
3. Relacje między działalnością rolniczą a zmianami klimatu mają charakter dwukierunkowy. Rolnictwo może znacznie przyczynić się do ochrony klimatu;
4. Mechanizmy rynkowe na ogół nie sprzyjają ograniczaniu negatywnego wpływu rolnictwa na klimat, ale instrumenty rynkowe są użyteczne w ochronie środowiska, czego dowodzą osiągnięcia ekonomii środowiskowej (*environmental economics*);

5. Ochrona klimatu staje się wartością społeczną, chociaż w różnym zakresie w zależności od kraju, grupy społecznej i wieku obywateli;
6. Włączenie ochrony klimatu do podstaw aksjonormatywnych państwa i obywateli jest niezbędną przesłanką uruchomienia i społecznej legitymizacji polityki publicznej nakierowanej na ochronę klimatu i środowiska naturalnego;
7. Instrumenty, zwłaszcza finansowe, ale też prawne, polityki publicznej wsparcia rolnictwa, takiej jak WPR, mogą okazać się skutecznym narzędziem działań na rzecz ochrony klimatu;
8. Polityka ochrony klimatu, taka jak Zielony Ład w UE (a nie zmiany klimatu), nie powinna być traktowana jako zagrożenie dla rozwoju gospodarki, rolnictwa czy dobrobytu obywateli;
9. Ochrona klimatu wymaga znacznego zwiększenia nakładów na badania naukowe, edukację, innowacje, doradztwo i inne formy upowszechniania wiedzy w ochronie środowiska i klimatu. Nakłady te mogą przyczynić się do nowej „zielonej rewolucji” w rolnictwie, pozytywnej zmiany stylów konsumpcji, zdrowotności obywateli i pełniejszego zrównoważenia rozwoju.

Wspólna polityka rolna po 2020 roku a ochrona klimatu

Dnia 11 grudnia 2019 r. Komisja Europejska przyjęła dokument zatytułowany: „Europejski Zielony Ład” (*The European Green Deal*), będący podstawą jednego z najważniejszych programów strategicznych UE. Częściami tego programu są: *Farm-to-Fork strategy*, *Biodiversity strategy*, *Climate Law* i *Circular Economy*. Wszystkie one mają znaczenie dla rolnictwa i obszarów wiejskich, dlatego też muszą być uwzględnione w nowej koncepcji wspólnej polityki rolnej, w tym jej 9 głównych celach (EC-SWD(2020)). Strategia budowania Zielonego Ładu w UE jest przykładem globalnej solidarności tego ugrupowania i wzorem dla innych krajów. Jest to projekt o charakterze cywilizacyjnym, mający wpływ na wszystkie najważniejsze sfery życia i polityki publicznej.

Nowa strategia UE pogłębia i poszerza zapoczątkowane już wiele lat wcześniej cele rozwoju, które wynikają z przyjętych wspólnotowo wartości. WPR, jako jedna z najważniejszych polityk UE, staje się w coraz większym zakresie polityką nakierowaną na wartości (ochrona klimatu, bioróżnorodność, zrównoważenie, jakość żywności, dobrostan zwierząt itp.). W koncepcjach strategicznych UE pojawiły się nowe terminy symbolizujące ważne cele rozwoju: konkurencyjna zrównoważoność, zielona transformacja, transformacja ekologiczna i sprawiedliwość społeczna.

Pandemia koronawirusa zwiększyła popularność pojęcia: odporność (*resilience*). Pojęcie to ma dość szerokie znaczenie. W najprostszym ujęciu może ono symbolizować zdolność skutecznej adaptacji do szoków zewnętrznych i przetrwania. Ale nie tylko, chodzi w nim bowiem o takie zdolności adaptacyjne, które pozwalają na rozwój i twórcze przewyżczanie zagrożeń i barier. W tym poszerzonym znaczeniu zostało ono włączone do najnowszych programów unijnych.

Polityka rolna, zwłaszcza w krajach wysoko rozwiniętych, może mieć znaczny udział w działaniach sprzyjających ochronie klimatu. W skali globalnej około 25% gazów cieplarnianych jest efektem działalności rolniczej, zwłaszcza hodowlanej

(w Polsce udział ten jest mniejszy, szacowany na około 10%). Rolnictwo ma więc duży wpływ na zmiany klimatu. Jednocześnie na wsparcie rolnictwa przeznaczają się ze środków publicznych w tych krajach rocznie około 300 mld USD. Tak olbrzymie fundusze publiczne kierowane do rolnictwa stanowią mocną podstawę do żądań, aby ta sfera działalności uwzględniała w większym niż dotychczas zakresie ważne interesy społeczne, w tym dotyczące środowiska i ochrony klimatu. Piszą o tym autorzy raportu przygotowanego na zlecenie Banku Światowego: *Revising Public Support to Mitigate Climate Change* (Searching i in., 2020). Jest to zgodne z formułowanym od wielu lat postulatem, aby wsparcie dla rolnictwa było w znacznym stopniu wynagrodzeniem rolników za dostarczanie społeczeństwu dóbr publicznych czy tzw. dóbr społecznie pożądaných (*merit goods*).

Polskie priorytety w odniesieniu do wspólnej polityki rolnej po roku 2020 i strategii Zielonego Ładu

Od 2015 roku polski rząd prezentuje wyraźnie niechętny stosunek nie tylko do radykalnych reform wzmacniających integrację europejską, ale generalnie do najważniejszych podstaw aksjologicznych Unii Europejskiej. Przedstawiciele naszego kraju w niewielkim stopniu uczestniczą w kształtowaniu strategii rozwoju UE i tworzeniu najważniejszych dokumentów realizacji tej strategii, w tym budowaniu Zielonego Ładu.

W najważniejszych dokumentach strategicznych formułowanych przez polski rząd i priorytetach tam przedstawianych poświęca się niewiele uwagi kwestiom ochrony klimatu, a propozycje w tym zakresie mają charakter wyraźnie zachowawczy i konserwatywny. Przykładem może być następujący postulat: „Wkład rolnictwa w ochronę klimatu i budowanie odporności na jego zmiany powinien koncentrować się na ochronie istniejących i budowaniu nowych zasobów węgla organicznego w glebie i biomasie pochodzenia rolniczego oraz rozwój odnawialnych źródeł energii. Takie podejście, realizowane poprzez działania w obu filarach WPR, zapewni synergię celów mitygacyjnych i adaptacyjnych. Jest ono także najmniej obciążające dla konkurencyjności unijnego rolnictwa i uwzględnia specyfikę jego struktur i systemów produkcji” (MRiRW, 2017, s. 12).

Jeden z podstawowych wniosków w tym dokumencie brzmi: „uwzględniać aspekty środowiskowe i klimatyczne wykorzystując w pierwszym rzędzie efekty synergii z europejskim modelem rozwoju rolnictwa opartym na gospodarstwach rodzinnych, minimalizując negatywne skutki dla ich konkurencyjności międzynarodowej”.

W polskim dokumencie strategicznym dotyczącym rolnictwa i obszarów wiejskich z 2019 r. w części dotyczącej zmian klimatu (szanse i zagrożenia) zapisano: „Coraz wyraźniej dostrzegane są zmiany klimatu, które w wielu regionach świata powodują ograniczenia w dostępności zasobów żywności, wody pitnej i energii oraz zagrożenia dla równowagi biologicznej. Coraz częściej stają się one czynnikiem utrudnień w produkcji rolnej i rybackiej oraz przetwórstwie rolno-spożywczym, wpływając tym samym na równowagę na wielu rynkach rolnych i zwiększając ryzyko związane z działalnością gospodarczą w sektorze rolno-spożywczym. W warunkach polskich wzrasta znaczenie gospodarki zasobami wody (retencja,

melioracja, nawodnienia). Jednocześnie pojawiają się w Polsce możliwości rozwoju ‘nowych’ upraw (np. soi czy winorośli)” (Strategia zrównoważonego..., 2019, s. 12). Głównym punktem odniesienia dla wyżej wymienionej strategii jest „Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju” (SOR) przyjęta przez Radę Ministrów w dniu 14 lutego 2017 r., dokument, który przestał mieć realne znaczenie jako podstawa rozwoju naszego kraju, co stało się widoczne w świetle późniejszych zjawisk i tendencji rozwojowych. Cechą SOR było między innymi ignorowanie bądź minimalizowanie znaczenia integracji europejskiej dla rozwoju Polski. Omawiany powyżej dokument dotyczący rolnictwa i obszarów wiejskich (SZRWiR 2030), w niewielkim stopniu nawiązuje również do strategii rozwoju Unii Europejskiej, propozycji zmian WPR i znaczenia koncepcji Zielonego Ładu. Okazuje się, że „nie gramy w zespole unijnym” przygotowując najważniejsze dokumenty strategiczne dla naszego kraju, we współpracy z instytucjami UE i w harmonijnej współpracy z innymi krajami. Tymczasem, zielona transformacja, zrównoważona konkurencyjność, wzmocnienie odporności i inne inicjatywy UE wymagają jeszcze ściślejszej współpracy na arenie wspólnotowej niż dotychczas.

Znaczenie badań naukowych, doradztwa i transferu wiedzy

W artykule przeglądowym dotyczącym wpływu zmian klimatycznych na rolnictwo Blanc i Reilly (2017) zwracają uwagę na to, że dotychczas badacze skoncentrowani byli na analizie oddziaływania wydarzeń pogodowych (*weather events*) na rolnictwo, a nie na wpływie zmian klimatycznych (*climate change*). To drugie zjawisko jest bardziej skomplikowane i wymaga znacznie szerszej zakrojonych badań. Autorzy ci napisali: „Niestety, nawet jeśli zmiany klimatu mogą być przewidziane ze znacznym stopniem prawdopodobieństwa, to nadal jesteśmy daleko od wiarygodnego określenia ich skutków dla rolnictwa, zarówno w skali globalnej, jak i konkretnych regionów rolniczych. Precyzyjne określenie wpływu pogody czy klimatu na plony jest tylko pierwszym krokiem w rozpoznaniu, jakie mają one znaczenie dla rolników w danym regionie, dla podaży żywności i globalnych rynków. Dlatego też dalsze badania dotyczące wpływu zmian klimatycznych na rolnictwo mają zasadnicze znaczenie” (Blanc i Reilly, 2017, s. 255).

Zmiany klimatu i polityka klimatyczna UE jest zazwyczaj prezentowana przez przedstawicieli naszych władz państwowych jako zagrożenie dla polskiego rolnictwa, a przyjęcie celów strategicznych Zielonego Ładu warunkowane zwiększonymi środkami w ramach wspólnej polityki rolnej. Nie są one należycie rozpatrywane jako szansa rozwoju.

Ambitne cele rozwoju i nowe wspólnotowe instrumenty wymagają wszechstronnego wykorzystania osiągnięć nauki. UE zamierza przeznaczyć na ten cel więcej środków niż kiedykolwiek wcześniej w swej historii i odzyskać pozycję światowego lidera w zakresie badań i rozwoju. Jest to wielka szansa dla polskiej nauki, ale przy istniejących obecnie warunkach systemowo-instytucjonalnych i bardzo niskim poziomie finansowania badań i rozwoju ze źródeł krajowych skorzystanie z tej szansy może okazać się niezwykle trudne. Ta uwaga dotyczy również badań i wdrożeń (R&D) związanych z rolnictwem i rozwojem obszarów wiejskich.

W tej dziedzinie obserwujemy nawet regres w porównaniu z poprzednimi latami. Nastąpiła redukcja finansowania wielu instytutów badawczych MRiRW i zmiany organizacyjne, które nie zawsze sprzyjają intensyfikacji badań w tych jednostkach.

Od wielu lat rażąco niedofinansowanym i niestabilnym organizacyjnie jest w Polsce system doradztwa rolniczego, niezwykle ważnego ogniwa transferu wiedzy do rolnictwa. Środki unijne, które można było wykorzystać na wzmocnienie tego ogniwa, przeznaczano przede wszystkim na transfery dla rolników, zgodnie z hasłem, że najważniejsza jest „grubość portfela”, zjednująca potencjalnych wyborców na wsi.

Realizacja Zielonego Ładu i sprawiedliwej zielonej transformacji, podobnie jak i wiele innych projektów unijnych, to dziedziny „wiedzołłonne”, wymagające wielu badań obejmujących różne dziedziny nauki: przyrodnicze, techniczne, społeczne i inne. Uwzględnienie tego faktu może pomóc w przekształcaniu wyżej wymienionych projektów strategicznych w szanse rozwojowe.

Literatura

- Blanc, E., Reilly, J. (2017). Approaches to Assessing Climate Change Impacts on Agriculture: An Overview of the Debate. *Review of Environmental Economics and Policy*, Vol. 11, Issue 2, s. 247-257.
- EC-SWD(2020) final. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Europejskiego Banku Centralnego, Europejskiego Banku Centralnego, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego, Komitetu Regionów i Europejskiego Banku Inwestycyjnego. Roczna strategia zrównoważonego wzrostu gospodarczego na rok 2021. Bruksela: Komisja Europejska.
- Manteuffel, R. (1987). *Filozofia rolnictwa*. Warszawa: PWN.
- MRiRW (2017). Wspólna Polityka Rolna po 2020 roku – polskie priorytety.
- Searching, T.D., Malins, C., Dumas, P., Baldock, D., Glauber, J., Yayue, T., Huang, J., Marenga, P. (2020). *Revising Public Support to Mitigate Climate Change*. Washington: World Bank Group.
- Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa 2030. Projekt z dnia 29 maja 2019 r.

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 21.12.2020.

